

JEL: J11, R021, O15, O41

СМЪРТНОСТ И ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ ПРЕЗ ПЪРВАТА ВЪЛНА НА ПАНДЕМИЯТА ОТ КОВИД-19 В ЕВРОПА – СЕКТОРНА СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ И ВЪЗРАСТНА РАБОТНА СИЛА

Стоянка Черкезова¹

¹ доцент, д-р, Институт за изследване на населението и човека при БАН, София.
E-mail: stoyanka.cherkezova@iphs.eu

Резюме

Целта на изследването е да анализира последиците от първата вълна на пандемията от Ковид-19 в 25 страни в Европа за икономическото развитие, заетостта и труда в контекста на повишена смъртност, затваряне на икономиките, прекъсвания и преминаване към нови форми на труд, предпоставени икономически структури и наличие на голям дял възрастна работна сила в остаряваща Европа. Използвани са **методите** на сравнителния и ситуационния анализ, и на дескриптивен статистически и корелационен анализ.

Резултати: Страните са групирани в три категории според последиците на пандемията за социално-икономическото развитие. Направен е опит да се оцени въздействието на структурите на икономиките върху икономическите последици от пандемията от гледна точка на техния потенциал за преминаване към дистанционни дейности и труд. Най-тежки последици се наблюдават сред страните от южна Европа. Потвърди се значението на предпоставената структура на икономиките за тяхната адаптивност в извънредни ситуации и сигнал за политиките в бъдеще кои отрасли и форми на труд да бъдат стимулирани. Възрастната работната сила не е в уязвима позиция, а опасенията за негативно въздействие на остаряването на работната сила върху способността на икономиките за преход към бъдеще с повече дистанционни форми на труд не бива да се преувеличават.

Ключови думи: пандемия, смъртност, икономически растеж, заетост, дистанционна работа.

MORTALITY AND ECONOMIC DEVELOPMENT DURING THE FIRST WAVE OF THE COVID-19 PANDEMIC IN EUROPE – SECTORIAL SPECIALISATION AND OLDER WORKFORCE

Stoyanka Cherkezova

Abstract

The paper **aims** to analyse the effects of the first wave of the Covid-19 pandemic in 25 countries in Europe on economic development, employment and labour in the context of increased mortality, economic lockdowns, breaks and the transitions to new labour forms, predetermined economic structures and large shares of the older workforce in an ageing Europe. The **methods** of comparative and situational analysis and descriptive and correlation analysis are used. **Results:** The countries are grouped into three categories according to the effects of the pandemic on their socio-economic development. We have attempted to assess the economic structures' impact (regarding their potential for transition to remote activities and work) on the pandemic economic consequences. The most severe consequences are observed among the countries of southern Europe. The importance of the presumed structure of economies for their adaptability to emergencies is confirmed. This is a key warning for the future policies which industries and forms of work should be stimulated. The older workforce is not in a vulnerable position, and concerns about the negative impact of an aging workforce on the ability of economies to move forward with more remote forms of work should not be exaggerated.

Keywords: pandemic, mortality, economic growth, employment, telework.

Въведение

Пандемията от Ковид-19 започва в Китай през декември 2019г. и за кратко време обхваща редица страни в света, включително в Европа, където първите случаи са през февруари следващата година. Страните не са подготвени за подобно предизвикателство, но реакциите на повечето правителства са сходни – затваряне на икономиките, ограничаване на свободното движение, мобилизиране на здравните системи.

В тази ситуация често се чуват противоречиви мнения за политиките. Ежедневната риторика противопоставя човешките жертви на болестта срещу икономическите загуби, които понасят страните. Но са сходни мненията, че се наблюдава ускорен преход към нови форми на труд – все по-разпространени стават случаите на дистанционна работа от дома, която изисква наличието на дигитални умения и по-интензивното използване на нови технологии. Този преход вече се е наблюдавал от изследователите преди пандемията с неговите предимства и предизвикателства (World Bank, 2016; Световна Банка, 2019; Пейчева, 2020), но тогава то се случва много по-бавно. Той е съпроводен от опасения за възможността на възрастната работна сила да се адаптира към наблюдаваните форми на труд в остаряващите общества. Промените, които се наблюдават от началото на пандемията могат да бъдат окачествени като революционизиране на вече започнали процеси, забързване на естествената еволюция към нови форми на труд, нови форми на бизнес услуги и търговия. Но доколко бързо успяват да се приспособят икономиките, бизнесът, заетите и как се отразява затварянето върху развитието? В академичен, но и в прагматичен аспект възникват редица подвъпроси във връзка с тези ускорени промени като: доколко е основателно да се противопоставя повишената смъртност на икономическите щети; как и колко пандемията повлиява демографското и социално-икономическото развитие в отделните страни и по-конкретно смъртността, растежа и заетостта; как се представят отделните страни в Европа в тези три направления и каква е ролята на преминаването към дистанционните форми на труд и прекъсването на труда за вариациите между страните; доколко преминаването към дистанционни форми на труд може да бъде предпоставено от икономическите структури на страните и от нарастването на възрастната работна сила, което се очаква в бъдеще.

Пандемичната обстановка все още се наблюдава в редица страни и търсенето на отговор на поставените въпроси и е с висока актуалност, тъй като от отговорите им зависи какъв дизайн да имат политиките за възстановяване след пандемията и как страните да се подготвят за следващи подобни извънредни ситуации. Високата актуалност е отчетена както в академичните среди, където се наблюдават множество изследвания по въпросите за въздействието на пандемията върху заетостта и общо върху икономическото развитие, така и в докладите на международните организации (напр. Pouliakas & Branka, 2020; Barrot, et al., 2020; Brinka, et al., 2020; Béland, et al., 2020; Dingel

& Neiman, 2020; Fana, et al., 2020b; Fana, et al., 2020a; Andersen, et al., 2020; OECD, 2020; OECD, 2021).

Целта на изследването е да анализира последиците от първата вълна на пандемията от Ковид-19 в 25 страни в Европа за икономическото развитие, заетостта и труда в контекста на повишена смъртност, затваряне на икономиките, прекъсвания и преминаване към нови форми на труд, предпоставени икономически структури и наличие на голям дял възрастна работна сила в остаряваща Европа.

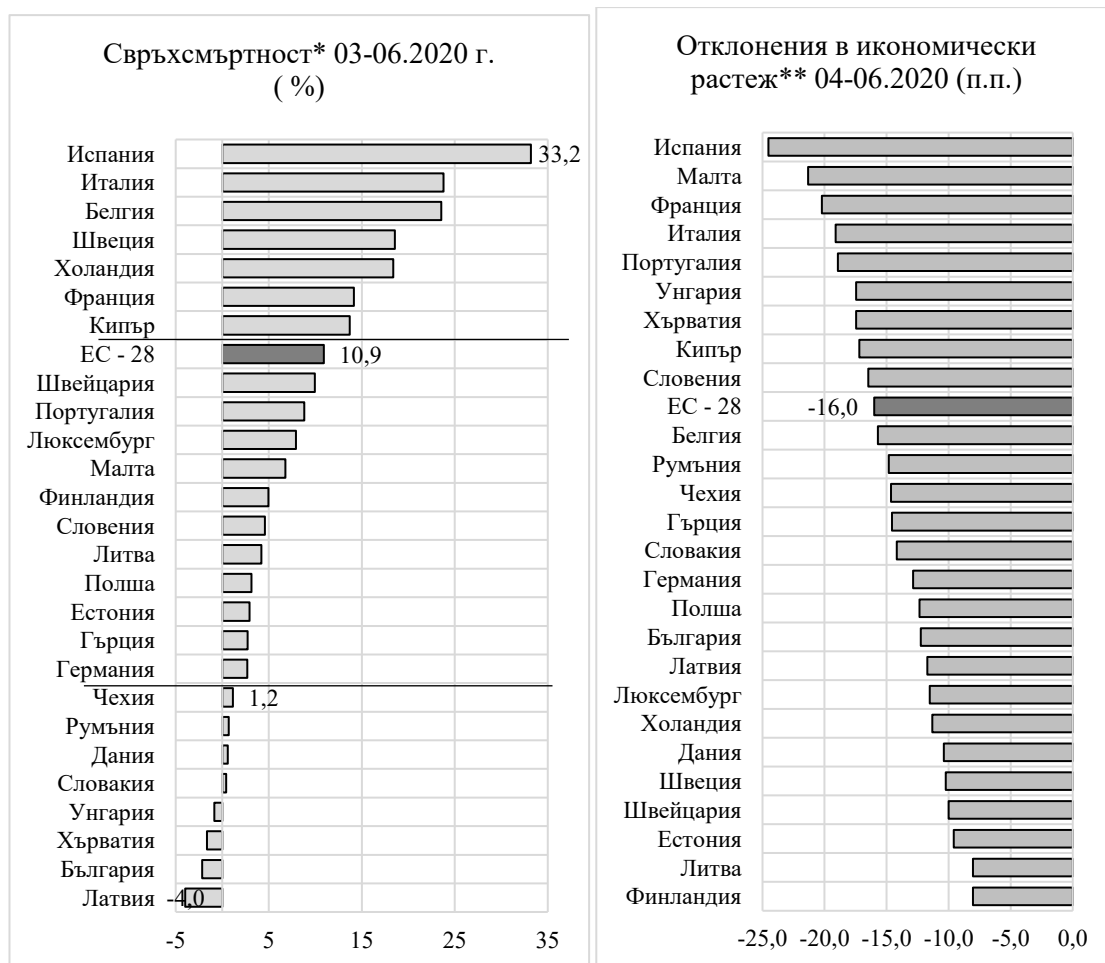
Изследването откроява главните промени и класифицира страните въз основа на тях без да се фокусира върху изключенията и не претендира за изчерпателност. Обхванати са 25 страни от Европа – Германия, Швеция, Нидерландия, Испания, Италия, Франция, Дания, Гърция, Швейцария, Белгия, Чехия, Полша, Люксембург, Унгария, Словения, Естония, Хърватия, Литва, България, Кипър, Финландия, Латвия, Малта, Румъния, Словакия.

За целите на анализа са използвани данни от Евростат, които са допълнени с микроданни от представително проучване сред хора на 50 и повече години - SHARE (Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe) в изброените страни. През 2020 г. е проведена 8-ма вълна на проучването. Теренната работа е преустановена през март с.г. в резултат на пандемията, а въпросниците са преработени така че да съберат данни за влиянието на пандемията върху основни сфери от ежедневието на респондентите. Повече информация за теренното проучване може да бъде открита в (Scherpenzeel, et al., 2020; SHARE, 2021). Използвани са методите на сравнителния и ситуационния анализ, и на дескриптивен статистически и корелационен анализ.

1. Повече и по-малко пострадали – контекст и развитие в страните през първата вълна на пандемията

Пандемията, която започва в Европа приблизително по едно и също време, води до въвеждане на мерки за затваряне също приблизително едновременно - около първата половина на месец март. Затварянето обаче е с различна продължителност поради различните модели на разпространение на болестта и на свръхсмъртност по страни. Някои от страните са засегнати от пандемията по-силно от други и понесат повече човешки жертви през първата ѝ вълна (март – юни 2020 г.), докато в други заради

засилените мерки дори се наблюдава спад в равнищата на смъртност спрямо същия период през предходните пет години.

Фигура 1. Обща свръхсмъртност* и изменения в икономическия растеж в 26 страни в Европа за периода на първата вълна на Ковид-19 пандемията по страни, 2020 г.

* Показателят обща свръхсмъртност се изчислява като индекс на броя на умираанията за съответния период през 2020 г. (от март до юни вкл.) при база осреднения брой умираания за същия период през предходните пет години (2015-2019 г. вкл.)

** Отклоненията в икономическия растеж са изчислени като разлика в п.п. между 1) верижните индекси на физическия обем на БВП за второ тримесечие 2020г. спрямо същия период за предходната година и 2) средното представяне по този показател в последните 5 години. Верижните индекси са сезонно и календарно (в зависимост от броя на дните в месеца) изгладени.

Източник: данни на Eurostat, достигнати на 08.05.2020г. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/DEMO_MEXRT_custom_309801/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=22df2744-9f37-4f0e-831f-bfe32824397d за свръхсмъртността и собствени изчисления по данните за отклоненията в БВП: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NAMQ_10_GDP_custom_923636/default/table?lang=en

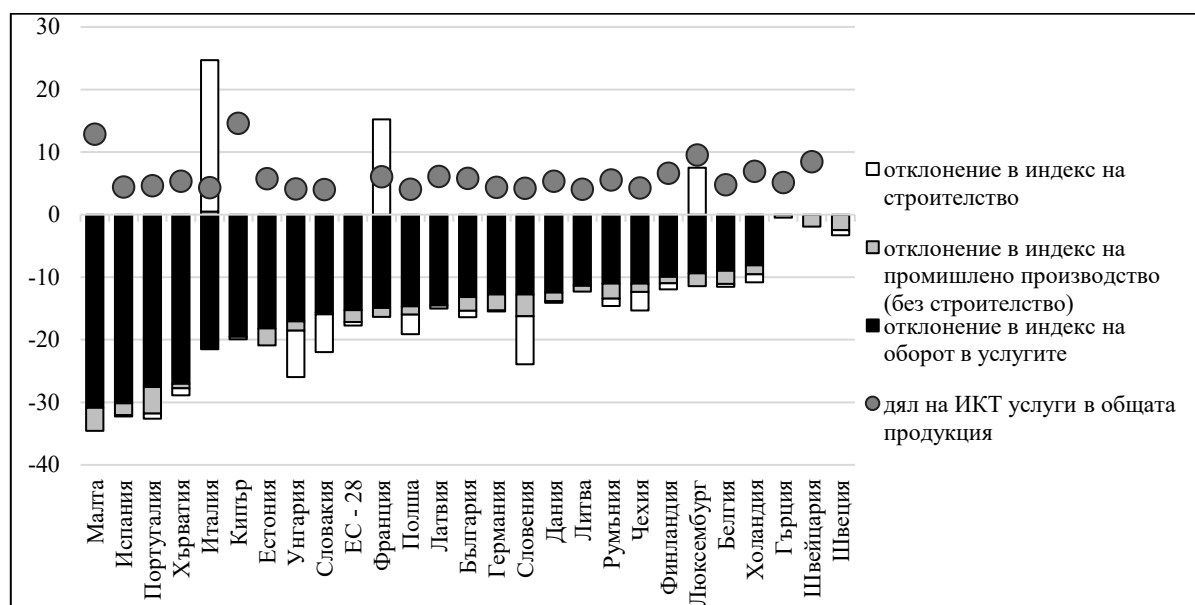
С условности могат да бъдат открити три типа страни според показателя обща свръхсмъртност. На единия полюс са страните, които понасят най-тежко пандемията и имат равнища на свръхсмъртност над средното за страните от ЕС – 28 с екстремум – Испания, където умираанията са с 1/3 повече от обичайното. Тук попадат 7 страни със свръхсмъртност над 10.9 % (фиг.1). На другия полюс са страните, които запазват

приблизително типично наблюдавания брой на умиралия (Чехия, Румъния, Дания, Словакия) или дори под него (Унгария, Хърватия, България и Латвия). Между двата полюса са страните, при които свръхсмъртността е в по-големи размери в резултат на пандемията, но загубите са под средното за ЕС. Извън въздействието на пандемията остаряването на населението съдейства за нарастване на общите коефициенти на смъртност и на броя на умиралията за всеки период спрямо предходен при равни други условия. В страните със свръхсмъртност до 1.2 % измененията в броя на умиралията е съпоставим с подобно структурно въздействие. В средната група страни свръхсмъртността отива отвъд подобно въздействие.

Първата вълна от пандемията е съпътствана на редица места от страх и дори паника при повишаващата се смъртност в някои страни в Европа, при мобилизирането на официалните власти и обявяването на извънредно положение, при икономическото затваряне и ограничението на придвижването и при милитаризираната политическа и медийна риторика. Наблюдават се действия на презапасяване, пълно усамотяване и оставане у дома за продължително време, категоричен отказ за среща дори с най-близките при някои групи от населението. Първоначалната уплаха и стъписване в последствие са заменени от паралелно съществуващи крайности - свръхдисциплина дори след разхлабване на мерките срещу недоверие в истинността на пандемията с фокусиране върху негативните ефекти за икономиките. Тези обществени разединения се наблюдават в цяла Европа, както може да се види от две последователни проучвания на Евробарометър в средата и края на първата вълна (Zalc, et al., 2020; Zalc, et al., 2020b).

При все че мерките за запазване на здравето, включително за икономическото затваряне (локдаун) имат различен ефект по отношение на равнищата на смъртност във всички страни, те водят до спад в брутните вътрешни продукти на страните. Ако сравним растежа през второто тримесечие на 2020 г. с този средно за същия период през предходните пет години ще придобием поглед (макар не съвсем точен) върху отклоненията в растежа в резултат на първата вълна на пандемията спрямо средносрочното представяне на страните. Тези отклонения варират между 8 и 24.5 п.п. по-слабо представяне на растежа (фиг.1). Спад има почти във всички икономически сектори за периода, но основен принос за по-слабото представяне в страните има намаляването на оборота в услугите – асоциацията между отклоненията в растежа и тези в оборота на услугите може да бъде отнесена към високите ($r = 0.73, p < 0.001$). Първоначално предположенията ни бяха, че при по-добре развит сектор на ИКТ може да

се очаква, че ще има по-малък спад в сектора на услугите, респективно в БВП. Действително се оказва така, но в първите месеци след началото на пандемията въздействието на структурата изглежда слабо до незначително – асоциацията между дял на ИКТ услуги в общата продукция и отклонението в индекса на оборота на услугите е слаба ($r = -0.21, p < 0.05$), а между дела на ИКТ услуги и отклоненията в БВП дори много слаба и трудно доказуема ($r = -0.09, p < 0.1$). По-добре развитият ИКТ сектор вероятно противодейства в някаква степен на спада породен от пандемията, но първата вълна все още е период на адаптация на бизнеса и преориентирането му към повече онлайн услуги. Освен това в някои страни част от ИКТ услуги са свързани тясно с друг сектор в сериозен спад – туризма, което също е ограничение пред потенциалното противодействие на дистанционните онлайн услуги. За нас беше учудващо, че в ограничен брой страни по-скоро има някакво противодействие на спада чрез строителния сектор, където хората са заети присъствено.

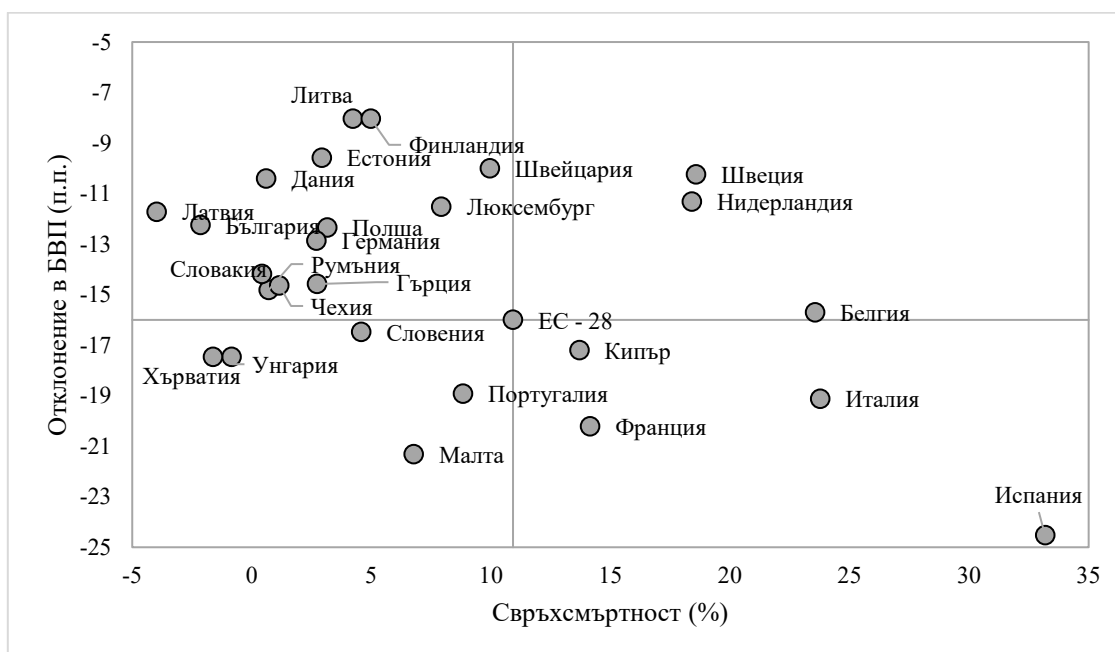
Фигура 2. Секторни изменения в икономиките през второто тримесечие на 2020 г. (в п.п.) и дял на ИКТ услугите(в %) в 26 страни в Европа

Забележка: Отклоненията в индексите на оборота в услугите, на промишленото производство и на строителството са изчислени като разлика в п.п. между 1) верижните им индекси през второ тримесечие на 2020г. спрямо предходния период и 2) средното представяне по същия показател в последните 5 години. Верижните индекси са сезонно и календарно изгладени. Делът на ИКТ услуги в общата продукция е изчислен въз основа на данни за годишната структурна бизнес статистика за 2018 г., поради липса на по-нови съпоставими такива.

Източник: собствени изчисления по данни на Eurostat, достигнати на 08.05.2020г. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/STS_SETU_Q_custom_923667/default/table?lang=en за индексите на оборота в услугите; https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/STS_INPR_M_custom_933606/default/table?lang=en за индексите на промишленото производство; <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/74c106d8-db4f-439f-a0cc-047015f91e6d?lang=en> за индексите на строителното производство; и https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=sbs_na_sca_r2&lang=en за дела на ИКТ услуги в общата продукция.

Възниква въпросът основателно ли е противопоставянето на запазването на здравето и щетите за икономиките. В повечето изследвания се избягва паралелното изследване на смъртността и икономическото развитие, макар че има някои с подобни ракурси. Andersen, et al., 2020 прави сравнение между Швеция и Дания, които имат приблизително еднакво начало на пандемията, нарастване на случаите на заболяемост и сходна смъртност преди намесата на политиките. Според изследването икономическите ефекти от пандемията се наблюдават независимо дали има локдаун или не в страната (Andersen, et al., 2020). На фиг. 1 от настоящото изследване ясно се вижда ефекта от затварянето в Дания и много по-либералната политика на почти незатваряне в Швеция през първата вълна от пандемията. При сходни икономически ефекти за двете страни показателите за свръхсмъртност силно се различават. В този смисъл противопоставянето на здравните и икономическите последици изглежда неоснователно. Нещо повече, Fana, et al., 2020b при изследване на въздействието на пандемията върху Италия, Испания и Великобритания засягат въпроса с асиметрията между страните и стигат до извод, че страните, които са засегнати в най-голяма степен от пандемията е най-вероятно да страдат от най-лошите въздействия на затварянето върху заетостта. Изследването, обаче е ограничено по обхват на страните, за да даде достатъчно доказателства. Обхващането на повече страни (в нашия случай 25) позволява подобен анализ.

Извън моралните въпроси за това, че всеки човешки живот е безценен, регистрирахме отрицателна асоциация между свръхсмъртността по страни и отклоненията, които се наблюдават в БВП за периода на първата вълна на пандемията, която може да бъде отнесена към умерените ($r = -0.42, p < 0.05$). Колкото по-големи са отрицателните последици за смъртността от пандемията в страните, с толкова по-сериозен спад в икономиката се „заплаща“ и обратно. Обособяват се категории страни, които са силно засегнати от пандемията и в двете направления (Испания, Италия, Франция и Кипър – фиг. 3, долен десен квадрант) и страни, които са общо най-слабо засегнати - България, Латвия, Дания и Словакия, и сравнително слабо засегнати – Литва, Финландия, Естония, Швейцария, Люксембург, Полша, Германия, Чехия, Гърция, Румъния (фиг. 3 горен ляв квадрант).

Фигура 3: Групиране на 26 страни в Европа според степента на негативно въздействие на първата вълна на пандемията

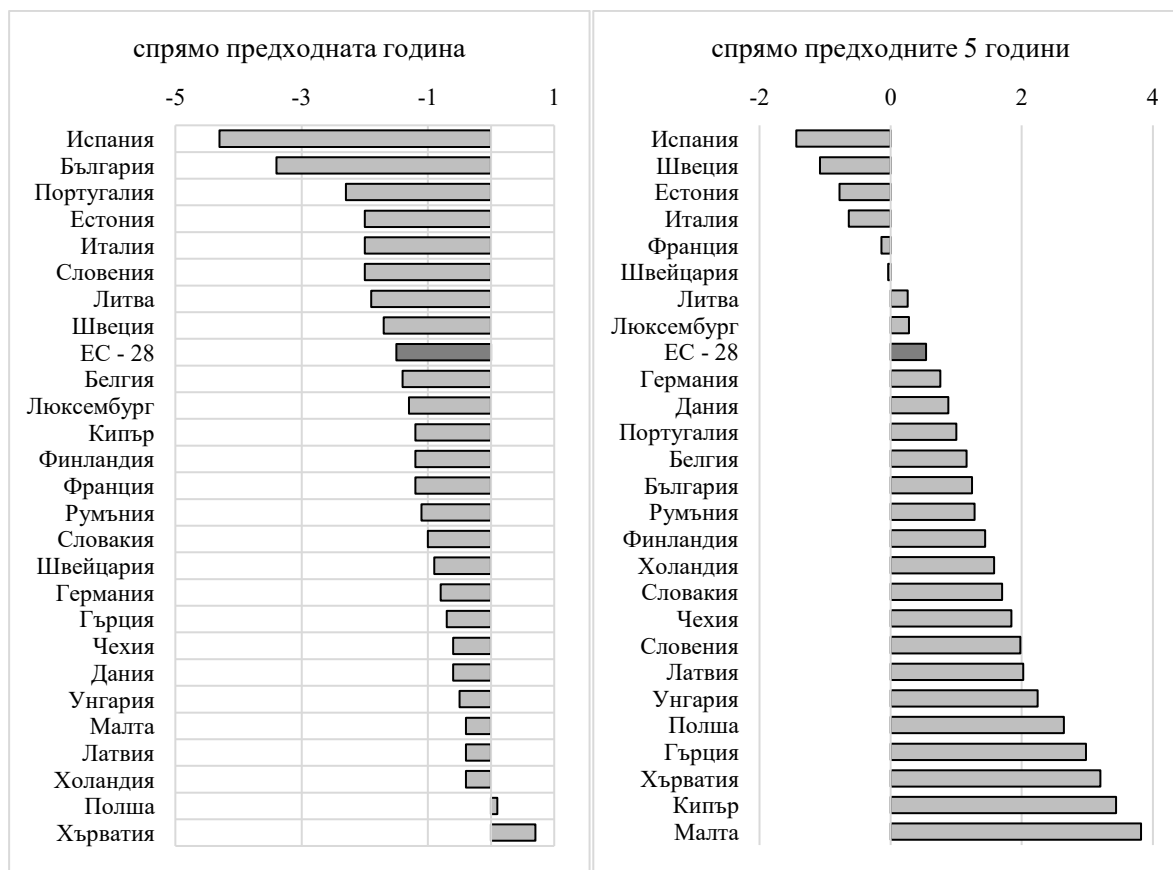
Източник: собствени изчисления по данни на Eurostat, достигнати на 08.05.2020г. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/DEMO_MEXRT_custom_309801/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=22df2744-9f37-4f0e-831f-bfe32824397d за свръхсмъртността и собствени изчисления по данните за отклоненията в БВП: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NAMQ_10_GDP_custom_923636/default/table?lang=en

Съществуват различни академични рамки, в които се разглежда въздействието на пандемичната обстановка върху икономическото развитие. В едното направление в изследванията спадът в икономиките е резултат от т. нар. шок на предлагането – затварянето на определени производства и мрежовите връзки между тях водят до намаляване на заетостта и респ. предлагането на стоки и услуги, което се отразява на добавената стойност в икономиката – общо и по сектори (напр. Varrot, et al., 2020; Béland, et al., 2020; Fana, et al., 2020b). Други автори анализират икономическия спад като резултат от шока на търсенето – затварянето или страхът от пандемията водят до намаляване на крайното потребление в редица сектори, поради което се наблюдава намаляване на добавената стойност (Andersen, et al., 2020). Бринка и кол. моделират спадът в американската икономика и доколко той се дължи на шок в предлагането или на шок в търсенето. Стигат до извода, че две трети от икономическия спад през пандемията се дължи на отрицателен шок на предлагането на работна сила, респ. на спад в заетостта (Brinca, et al., 2020a). Може би и поради това има повече изследвания, които разглеждат спадът през заетостта. Настоящото изследване разглежда икономическия спад през първата перспектива, тъй като има основания да се смята, че шоковете на предлагането имат по-дългосрочни последици в сравнение с измененията в търсенето.

2. Заетост и безработица – официалните данни

Спадът в икономиката не е съпроводен със сериозни поражения за заетостта. Действително коефициентите на заетост почти във всички страни са намалели в краткосрочен план, но се запазват и дори нарастват спрямо предходните 5 години за същия период. Асоциацията е слаба и с условности може да се отнесе към статистически значимите ($r = -0.13, p < 0.1$).

Сред най-засегнатите страни по този показател отново се открояват Испания и Италия, а във Франция се наблюдават отрицателни последици за заетостта само в средносрочен план, което може да е причинено от фактори извън и преди пандемията.

Фигура 4. Изменение в коефициентите на заетост през второ тримесечие на 2020г. в 26 страни в Европа (п.п.)

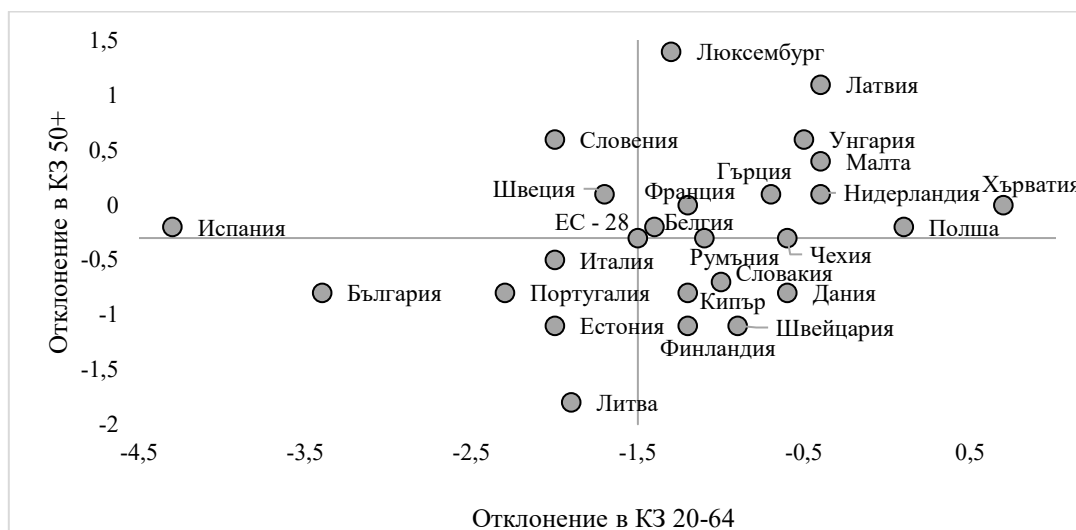
Забележка: Измененията в коефициентите на заетост са изчислени в п.п. спрямо същия период през 2019 г. и спрямо осреднените стойности на коефициента за същия период през периода 2015-2019г. Коефициентите на заетост са за населението 20-64 г.

Източник: собствени изчисления по данни на Eurostat, достигнати на 08.05.2020г., <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/3f3a6af0-576b-4c64-a10d-259e62456414?lang=en>

Открояват се няколко страни, при които може да се наблюдава по-значителен спад в заетостта, при все че се справят относително добре по отношение на

икономическия растеж в сравнение с останалите страни – Швеция, Литва, Естония и България. Това налага хипотезата, че пандемията вероятно е довела до повишаване на производителността или поне е била съпътствана от подобен процес, като това е особено валидно за Естония и Швеция. Необходими са обаче допълнителни проучвания в тази посока, които не са предмет на анализ в настоящото изследване. В някои изследвания

От гледна точка на безработицата страните в Европа са се справили сравнително добре с първата вълна на пандемията. Коефициентите на безработица 15 – 74 г. за страните от ЕС- 27 през второто тримесечие на 2020 г. са по-високи средно с 0.2 п.п. спрямо същия период през 2019 г. Нещо повече, за разлика от предишни периоди на рецесия хората в края на трудовата кариера не са засегнати в най-голяма степен от безработица, ако изобщо се наблюдава увеличение на коефициентите (средно за ЕС – 27 КБ 55-74 г. е по-нисък с 0.3 п.п.). Като се има пред вид, че схемите за ранно пенсиониране вече са сериозно ограничени, това е добра новина за хората над 50 г. на пазара на труда.

Фигура 5. Изменение в коефициентите на заетост през второ тримесечие на 2020г. сред население 20-64 г. и 50 и повече години, в 26 страни в Европа (в п.п.)

Забележка: Измененията в коефициентите на заетост са изчислени в п.п. спрямо същия период през 2019г. Източник: собствени изчисления по данни на Eurostat, достигнати на 08.05.2020г., <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/3f3a6af0-576b-4c64-a10d-259e>

62456414?lang=en

Респективно на безработицата, спадът в заетостта сред хората на 50 и повече години е по-слаб в сравнение с този сред населението 20-64 г. В краткосрочен план (спрямо същия период през 2019г.) през 2020 г. първият показател спада с 0.3 п.п., а вторият – с 1.5 п.п. средно за страните от ЕС. В почти всички изследвани страни вариациите в заетостта (нагоре или надолу) са по-слаби при хората на 50 и повече години.

В краткосрочен план пандемията повлиява по-силно позициите на пазара на труда сред генерациите в по-млада и в средна възраст. Т.е. социалната цена на пазара на труда плащат по-младите поколения.

Фана и кол. анализират възрастовите разпределения на зетите в 5 типа сектора в страните в Европа (ЕС-28) в зависимост от възможността да оперират по време на първата вълна на пандемията. Те правят своите класификации въз основа на постановленията на правителствата в три страни (Италия, Испания и Германия) по време на първото затваряне и разделянето на секторите на съществени несъществени (Fana, et al., 2020a). Т.е. когато страните се анализират трябва да се има пред вид, че в политиките на затваряне съществуват секторни различия, които не са прецизно представени. Въпреки това от изследването ясно се вижда, че в секторите, които са изцяло затворени по време на пандемията (около 10% от зетите в Европа попадат в тези сектори) възрастните работници (над 50 г.) са по-слабо представени (във всички страни от ЕС – 28 с изключение на Румъния), докато младите (под 30 г.) са свръхпредставени. В същото време възрастните работещи са свръхпредставени (макар и с малко) в секторите, които са обявени за съществени и продължават да работят нормално и след затварянето, както и в дейностите, които се осъществяват чрез телеработа (Fana, et al., 2020a, pp. 17-18). Това наблюдение е валидно за почти всички страни в Европейския съюз през първата вълна на пандемията. Така секторното разпределение във всяка страна наред с участието на възрастните по икономически сектори е едно от обясненията за по-слабите промени в заетостта сред хората над 50 години.

3. Възможностите за справяне с предизвикателствата – структурите на икономиките

Страните заплащат различна цена за пандемията, но тръгват от нееднакъв старт, който задава вариации във възможностите за справяне. Различни изследвания класифицират икономическите дейности според различни признаци при изследване на въздействието на пандемията върху икономическия растеж през перспективата на шока на предлагането. Критериите могат да се обобщят във: възможност работните места да бъдат трансформирани в дистанционни (Dingel & Neiman, 2020), т.е. способност за отдалечена работа (Béland, et al., 2020); излагане на болестта, близост до колеги (Béland, et al., 2020); постановленията в страните за затваряне, които класифицират икономическите дейности на съществени (остават да функционират) и несъществени

(затварят) (Fana, et al., 2020a; Fana, et al., 2020b); директно през промени в заетостта причинена от социалното изолиране по сектори (Brinca, et al., 2020a; Brinka, et al., 2020b; Barrot, et al., 2020). Изводите от цитираните изследвания са много сходни за това кои сектори са по-засегнати от други. Развлекателните дейности, хотелиерството, ресторантьорството са сред най-засегнатите. Търговията на дребно, обслужващите дейности също са сред засегнатите. Информационните и комуникационните дейности са най-слабо засегнати, като в първата вълна на пандемията дори се наблюдава нарастване.

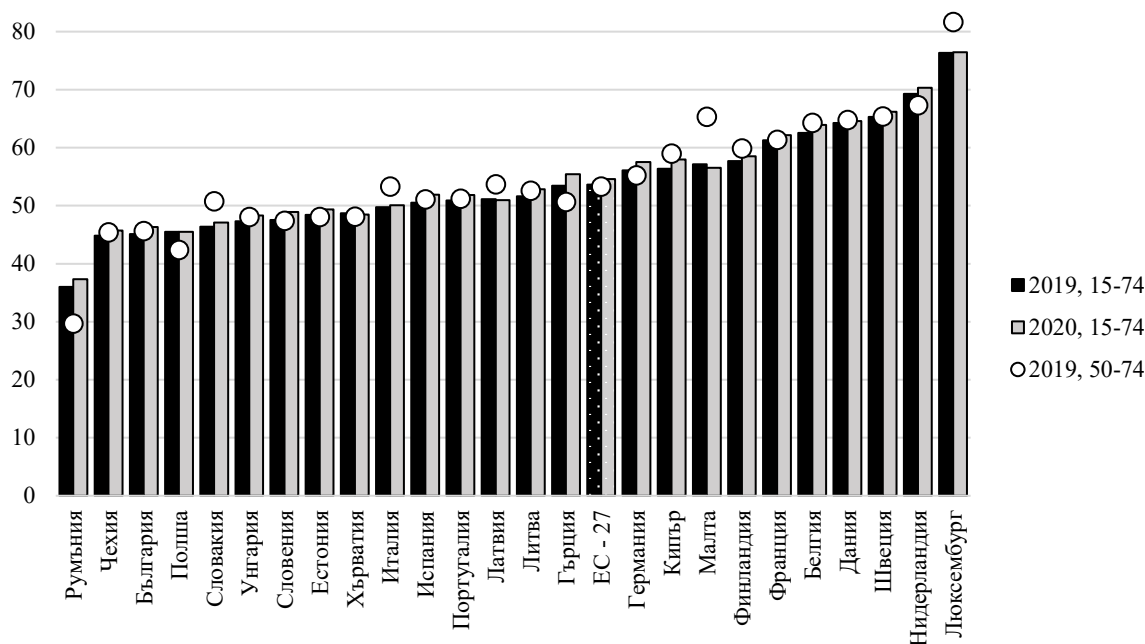
Въз основа на направения преглед и разполагаемите сравними данни (от Евростат) агрегирахме икономическите дейности в две големи групи според (не)възможността да се реорганизируют така че да се извършват дистанционно и според необходимостта (или липсата на категорична необходимост) дейностите да бъдат продължени независимо от ограниченията на пандемичната обстановка. С условности в първата група попадат икономически дейности, при които е необходимо присъствието на работещите, но дейността може да бъде временно отложена и е трудно или невъзможно да бъде реорганизирана за дистанционна работа. Тук влизат всички заети в предприятия с основни дейности производство, ремонти, строителство, операции с недвижими имоти, туризъм, хотелиерство и ресторантьорство, артистична, спортна и други дейности, свързани с развлечение и редица персонални или домашни услуги. Във втората група попадат 1) дейностите, които могат да бъдат извършвани електронно и реорганизирани в тази посока и 2) тези, които дори да не могат да бъдат реорганизирани не могат да бъдат преустановени поради значимостта им за обществото – информационна, издателска, счетоводна, търговска, финансова, юридическа, административна, управленска, медицинска и медико-социална, образователна, охранителна (в тази група влизат всички номенклатури, подробно описани под фигура 6, а в първата група – всички останали). Делът на втората група дейности ще използваме като критерий за **потенциал на приспособимост** на икономиката и нейната структура към изискванията на затварянето на бизнеса.

Предполагаме, че в зависимост от разпределението на заетите в тези две големи групи, страните, респ. бизнесът и заетостта ще изпитват в нееднаква степен влиянието на затварянето. В страните, в които има повече дейности, които могат да бъдат реорганизирани за дистанционна работа, негативните ефекти за труда и за бизнеса под формата на прекъсвания или редуциране на работата ще са по-слаби и ще се наблюдава по-широкоразпространено реорганизиране на дейностите към дистанционни. Обратно, в

страните с по-малък дял на заетите в подобни дейности, ще се наблюдават по-често негативни ефекти на прекъсване. Предполагаме още, че влиянието на пандемията върху заетите на 50 и повече години ще бъде детерминирано от разпределението на заетите в тези възрасти между тези две групи икономически дейности.

В страните от южна, централна и източна Европа делът на заетите в дейности, които могат да бъдат адаптирани и да бъдат извършвани дистанционно са под средното за ЕС – 27 (изключение са Кипър и Малта). В страните от западна и северна Европа потенциалът за адаптация на икономиката към новите условия е по-висок, като в Швеция, Нидерландия и Люксембург той обхваща над 2/3 от работните места. В ЦИЕ този дял е под 50 %. В почти всички страни се наблюдава слабо нарастване на тежестта на заетостта в тези сектори през 2020 г. спрямо 2019г. в общия брой заети работни места, което може да се отдаде на пандемията, макар да има и други възможни хипотези.

От гледна точка на потенциала за преминаване към дистанционна работа, страните от северна и западна Европа са по-подготвени за пандемичната обстановка, а политиките относително улеснени при смекчаване на последствията. Макар някои от тях да са по-сериозно засегнати от гледна точка на смъртността, респ. продължителността на затварянето на бизнеса, те са се справили относително добре и имат по-малки негативни отклонения в БВП в повечето случаи. До подобни изводи стига и друго изследване, макар да използва малко по-различна класификация (Fana, et al., 2020a). Във всички западни и северни страни спадът в оборотите на услугите е под средното за ЕС – 27 (фиг. 2), а както беше установено, той има най-голям принос за общото изменение в икономиките. Аналогично, с изключение на Франция, в тези страни спадът в БВП е също под средното (фиг. 1).

Фигура 6. Заети в икономически дейности с възможност за дистанционна работа или които не могат да бъдат редуцирани/затворени* (% от всички заети)

Забележка: В тази група са включени заетите във всички дейности по КИД 2008 до втори знак както следва: всички дейности от сектори G, J, K, O, P и Q (търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети; създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения; финансови и застрахователни дейности; държавно управление, образование, хуманно здравеопазване и социална работа), пощенски и куриерски дейности от сектор H (транспорт, складиране и пощи), сектор M (професионални дейности и научни изследвания) без ветеринарно-медицински дейности, част от дейностите от сектор N (административни и спомагателни дейности), а именно даване под наем и оперативен лизинг, наемане и предоставяне на работна сила, административни офис дейности и друго спомагателно обслужване на стопанската дейност и дейности на организации с нестопанска цел от сектор S (други дейности).

Източник: собствени изчисления по данни на Eurostat, достигнати на 23.06.2020г., https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_egan2&lang=en

В страните от ЦИЕ се наблюдават по-тежки последици за икономиките и в някои и за заетостта, макар че свръхсмъртността е по-слаба и затварянето (с изключение на Румъния) не е значително по-продължително в сравнение със западните и северните страни. Средното икономическо представяне на тези страни може да се отдаде не на структурата на икономиката, а на по-слабата първа вълна на пандемията в епидемична перспектива.

В повечето от страните от южна Европа се натрупват продължителност на пандемичната обстановка и свръхсмъртност заедно със средно пригодна икономическа структура за адаптиране към дистанционна дейност и големи дялове на туристическите дейности, което може да обясни защо тези страни са с най-тежките икономически последици.

Въпреки това статистически не се потвърждава, че потенциалът за приспособяване на икономиките към дистанционна работа влияе върху БВП и заетостта.

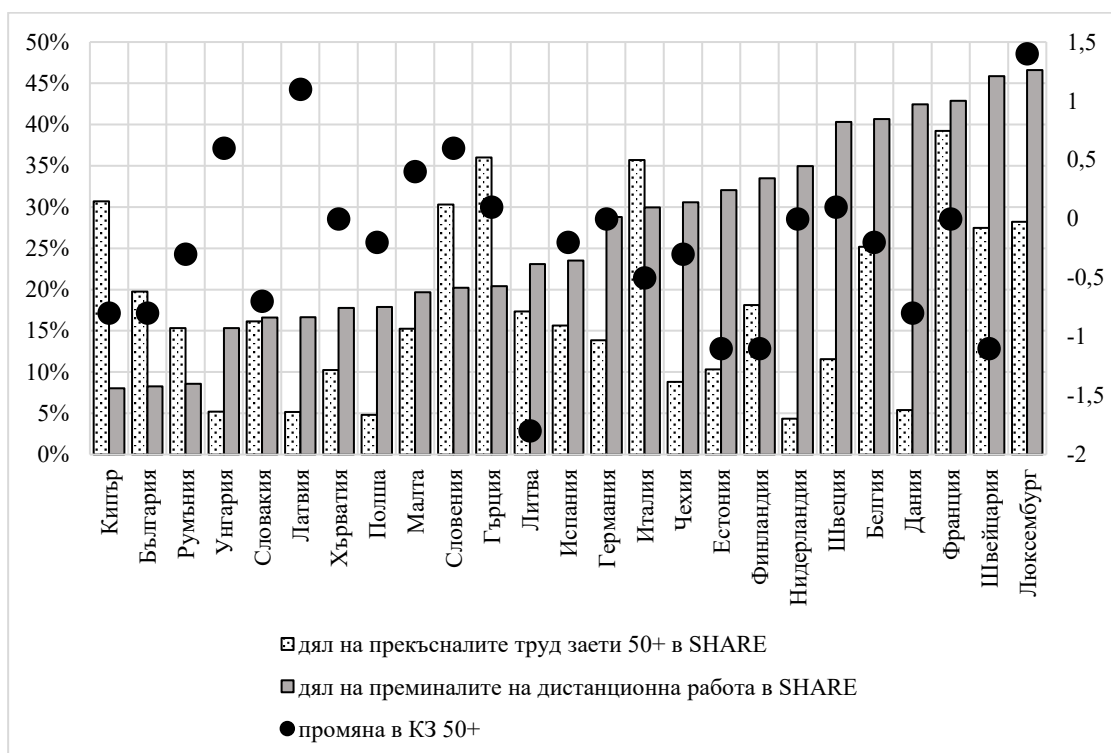
От фигура 6 се вижда още, че в разпределенията на заетостта по избрания критерий сред хората на 50 и повече години през 2019 г. се наблюдават малки отлики спрямо по-младите поколения. Потенциалът за преминаване към дистанционна работа вътре във всеки национален пазар на труда е сходен между поколенията. Друг е въпросът какви са фактическите възможности за адаптация на работния процес, които са свързани както с организацията на работата до момента на пандемията, така и с различията в способностите по поколения, ако има такива.

4. Промени в труда – какво показват данните от проучването SHARE

Официалната статистика дава важна информация за контекста, в който се случват промените в труда, включително сред хората на 50 и повече години, но оставя редица въпроси неизяснени. При все че рестрикциите, свързани с пандемията повлияват слабо формалния статус на пазара на труда на хората във висока възраст, съществуват прекъсвания в работния процес, нарушаване на неговия ритъм, промени в условията на труд, които не се отразяват в тази статистика.

Данните от изследването SHARE показват малко по-различна картина на страните сред зетите на 50 и повече години според влиянието на първата вълна на пандемията върху труда. Фактическата „цена“ на пандемията за промените в труда е по-висока от отчетената през официалната статистика. Макар да не са отпаднали от заетостта изцяло, наблюдаваните прекъсвания на работата през първата вълна на пандемията са засегнали 20.7 % от зетите респонденти като в някои страни (Франция, Италия, Гърция, Словения, Кипър и Люксембург) достигат между 30 и 40%.

Когато отчетем фактическите прекъсвания, ранжирането на страните е различно спрямо това, което се наблюдава в официалната статистика според заетостта и безработицата. Въпреки че има съответствие за някои от южните страни (напр. Кипър и Италия), в други (Испания и Малта) прекъсванията са по-малко разпространени в сравнение с някои западни страни, които иначе попадат в групата на справящите се добре. В някои страни от западна Европа (Люксембург, Белгия, Швейцария) се наблюдават по-високи дялове на прекъсвания в сравнение със страните от ЦИЕ, което не се вижда иначе в официалната статистика (фигура 8).

Фигура 8. Прекъсванията в труда, преминавания на дистанционна работа и промени в официалната заетост сред хора на 50 и повече години, първа вълна на пандемията в 25 страни

Забележка: Прекъсванията в труда отразяват дял на изпадналите в безработица, освободените от работа (временно или уволнени) или затворилите бизнеса си заради кризата с Коронавирус според изследването SHARE. В дела на преминалите на дистанционна работа са включени всички респонденти от извадката, които са работили изцяло или частично по време на първата вълна на пандемията.

Източник: собствени изчисления по данни на микроданни от Börsch-Supan, A. (2020). Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) Wave 8. COVID-19 Survey 1. Release version: 1.0.0. SHARE-ERIC. Data set. DOI: 10.6103/SHARE.w8ca.100 за прекъсванията в труда и преминаванията на дистанционна работа по данни на Евростат, достигнати на 08.05.2020г., <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/3f3a6af0-576b-4c64-a10d-259e62456414?lang=en> за заетостта

Между **фактическите прекъсвания в труда и бизнес дейностите** сред хората на 50 и повече години (за разлика от официалните данни за заетостта) **и структурите на икономиките според техния потенциал за приспособяване** към дистанционни дейности се очертава известно съответствие, но не се потвърждава като статистически значимо **и остава хипотеза.**

Има редица методологични разлики при събирането на данните между официалната статистика и от проучването SHARE, поради което те трябва да бъдат сравнявани много внимателно и по-скоро може да се поставят обосновани хипотези, отколкото да се правят научни заключения. Данните се отнасят за различни съвкупности. Това, което показва проучването SHARE включва промените и прекъсванията в труда, което е различно от промените в заетостта. Един и същи човек може да бъде зает на

трудов договор, но временно да бъде отстранен от работа с платен или неплатен отпуск, да работи на намалено работно време, временно изцяло да прекъсне труда си без да бъде изписвана отпуската, но да получава някаква компенсация от компанията докато се възобнови работата и т.н. Тези прекъсвания в труда внасят несигурност в работата, но тя изглежда по-лека форма в сравнение с несигурността на пазара на труда, която създават безработицата и фалита.

През време на първата вълна в редица страни бяха въведени разнообразни мерки за облекчаване на бизнеса и запазване на работните места – частично субсидиране на заетостта, докато отmine възникналото кризисно положение, подпомагане със средства за оборотен капитал, съкратена работна седмица, благоприятни заеми за собствениците на предприятия, изграждане на училища и болници и др., данъчни облекчения, преговори със синдикати за увеличаване на заплатите и ускоряване на инвестициите от еврофондовете, отлагане на изплащането на търговски заеми и т.н. (обобщения въз основа на данни от ACAPS COVID19 Government Measures Dataset).

Разликите между данните от SHARE и официалната статистика могат да бъдат тълкувани именно в този контекст. Макар и с неточности те могат да показват доколко политиките по страни са успели да тушират негативните ефекти на първата вълна на пандемията като запазят заетостта и предотвратят безработицата, макар съпътствани от фактически прекъсвания в труда и в дейностите на бизнеса. В страните, при които официалната статистика показва слабо влияние на пандемията върху заетостта (в някои дори има повишаване на заетостта), съчетано с относително широко разпространение на прекъсванията в дейностите на бизнеса и труда, може да се предположи положителното въздействие на мерките за бизнеса и заетостта за ограничаване на разпространението на несигурността в труда. Такава е ситуацията в Словения, Гърция, Люксембург, Франция, донякъде Белгия, Кипър и Италия където се наблюдава най-широко въздействие на пандемията към прекъсване на труда и бизнес дейностите съчетано с официални данни за повишаване или без промяна на заетостта сред хората на 50 и повече години. Тези наблюдения са важни за последващи проучвания на подбора и навременността на икономическите политики за смекчаване на въздействията на затваряне.

Данните от SHARE показват, че 29.8 % от работещите респонденти на 50 и повече години са преминали частично или изцяло в дистанционна форма работа по време на първата вълна на пандемията. Между дела на преминалите към дистанционна форма на работа и потенциала на структурите на икономиката съществува видима връзка (фигури

6 и 8), която може да бъде отнесена към умерените ($r = 0.39, p < 0.001$). Ясно се очертава „по-плътно“ приспособяване на страните от западна и северна Европа (от Германия на дясно във фигура 8), както и по-слабо адаптиране на повечето от страните от южна, централна и източна Европа. **Там, където има по-големи дялове на хората, които са преминали към дистанционна форма на работа, прекъсванията на труда са по-малко.** Структурата на икономиките от 2019 г. според критерия потенциал за преминаване към дистанционна работа образуват значителна асоциация с действителния дял на преминалите към подобна форма заетост на 50 и повече години ($r = 0.50, p = 0.01$). Тъй като структурата е предпоставена от предходната година, тя може да бъде счетена за предиктор за адаптиране на икономическите дейности към реалността на пандемията и обяснява около 22 % от вариациите, които се наблюдават в дела на преминалите към дистанционна работа хора над 50 г. по страни. От своя страна **делът на преминалите към дистанционна форма на работа по страни при хората над 50 г. е свързан с вариациите в измененията на БВП по страни през време на първата вълна на пандемията** ($r = 0.37, p < 0.1$). Това е една от нишките, която обяснява различното представяне на страните в икономическо отношение през време на пандемията.

Извън посочените детерминанти дотук, разликите в заетостта и икономическото развитие могат да бъдат потърсени в някои характеристики на самите заети и тяхното разпределение по страни. Трудно е да се открие общ модел по отношение на прекъсванията в труда според различни признаци. В анализа на официалните данни възрастта беше открито сред детерминантите. По-младите поколения понасят по-голяма тежест на пандемията в сравнение с по-възрастните на пазара на труда. Означава ли това, че възрастните се приспособили по-добре към промените. Данните от SHARE не потвърждават подобно наблюдение. Съществува връзка между възрастта и преминаването към дистанционна форма на работа, както за всички изследвани страни, така и отделно във всяка страна, но асоциацията е толкова слаба ($r = 0.009, p < 0.001$), че по-скоро може да бъде тълкувана като потвърждение за липса на такава връзка поне сред заетите на 50 и повече години. Аналогични са изводите по отношение на асоциацията между възраст и обучаване в нови компютърни умения през пандемията ($r = -0.01, p < 0.001$). Дали ще има обучение почти не зависи от възрастта.

При изследване на връзката между преминаване към дистанционна форма на работа и допълнително обучение в компютърни умения асоциацията също може да бъде отнесена към много слабите. От тук следва, че преминаването към дистанционните форми на работа в такива извънредни ситуации са по-скоро предпоставени от вече съществуващите умения на работната сила и респективно разпространението преди това на подобни форми на работа, включително предпоставено от структурите на икономиките на страните.

Заклучение

В изследването страните бяха групирани с известни условности на силно засегнати, средно засегнати и слабо засегнати от пандемията. Най-тежки последици се наблюдават сред страните от южна Европа. При тях има съчетаване на продължителна пандемична обстановка и свръхсмъртност със средно пригодна икономическа структура за адаптиране към дистанционна дейност и големи дялове на туристическите дейности. Поради това наблюдаваните дялове на заети, преминали към дистанционна работа са относително малки, а прекъсванията в труда сравнително чести. Макар последните два показателя да се отнасят единствено за хората на 50 и повече години, те могат да послужат поне частично да обяснят защо тези страни са с най-тежките икономически последици поради 1) високото сходство в разпределението между хора над 50 г. по сектори на пазара на труда и разпределението на останалите поколения по същия признак; 2) наблюдаваните статистически значими връзки между тези два показателя от една страна и наблюдаваните структурни различия между икономиките според официалната статистика. Тези показатели свързват тези структурни различия и вариациите в измененията на БВП по страни.

От тук могат да се направят няколко допълнителни важни извода. Първо, посочените показатели в подобни извънредни периоди, какъвто е затварянето на икономиките заради пандемията би следвало да се взимат под внимание наред с официалните статистики за заетостта и безработицата и могат да допринесат за обогатяване, допълване на анализа и обясняване на някои феномени, които могат да бъдат пропуснати. Второ, с използването на тези показатели се потвърди значението на предпоставената структура на икономиките, което е важно за тяхната адаптивност в извънредни ситуации и сигнал за политиките кои отрасли и форми на труд да бъдат стимулирани в бъдеще.

В страните от централна и източна Европа, между които и България съществува най-голям потенциал за подобряване на структурата на икономиката в тази посока. Структурите на икономиките според възможността за преминаване към дистанционни форми на труд са предикторите, които поставят тези страни в средата според икономическите последици, при все че те са се справили най-добре със смъртността.

Страните от западна и северна Европа, които са се справили относително най-добре в социално-икономическо отношение разполагат с най-приспособима структура на икономиката, което позволява повече хора да преминат в дистанционни форми на труд и да се смекчи въздействието на иначе високите коефициенти на смъртност.

Възрастната работната сила не е в уязвима позиция за разлика от предишни кризисни ситуации на пазара на труда в Европа. Освен това няма съществени различия между разпределението по сектори според възрастта от гледна точка на потенциала за дистанционна работа. От тази перспектива изглежда, че опасенията за негативно въздействие на остаряването на работната сила върху способността на икономиките за преход към бъдеще с повече дистанционни форми на труд не бива да се преувеличават.

Използвана литература

1. Andersen, A. L., Hansen, E. T., Johannesen, N. & Sheridan, A., (2020). *Pandemic, shutdown and consumer spending: lessons from scandinavian policy responses to COVID-19*, s.l.: arXiv preprint arXiv:2005.04630.
2. Barrot, J.-N., Grassi, B. & Sauvagnat, J., (2020). Sectoral effects of social distancing. *Covid Economics*, Volume 3, p. 85–102.
3. Béland, L.-P., Wright, T. & Brodeur, A., (2020). The Short-Term Economic Consequences of COVID-19: Exposure to Disease, Remote Work and Government Response. *IZA DISCUSSION PAPER SERIES*, Issue DP No. 13159, pp. 1-90.
4. Brinca, P., Duarte, J. B. & Faria-e-Castro, M., (2020a). *Measuring Sectoral Supply and Demand Shocks during COVID-19*, Working Paper 2020-011B, s.l.: Federal Reserve Bank of St. Louis.
5. Brinca, P., Duarte, J. A. & Faria-e-Castro, M., (2020b). Is the Covid - 19 Pandemic a Supply or a Demand Shock?. *Economic Synopses*, Issue 31, pp. 1-3.
6. Dingel, J. I. & Neiman, B., (2020). *How Many Jobs Can be Done at Home?*, Chicago: Becker Friedman Institute for Economics, University of Chicago.
7. Fana, M., Pérez, S. T. & Fernández Macías, E., (2020b). Employment impact of Covid 19 crisis: from short term effects to long terms prospects. *Journal of Industrial and Business Economics*, Volume 47, p. 391–410.
8. Fana, M. et al., (2020a). *The COVID confinement measures and EU labour markets*, Luxembourg: Publications Office of European Union.

9. OECD, (2020). *Employment Outlook 2020: Worker Security and the COVID-19 Crisis*, Paris: OECD Publishing.
10. OECD, (2021). *Designing active labour market policies for the recovery*, Paris: OECD Publishing.
11. Pouliakas, K. & Branka, J., (2020). *EU jobs at highest risk of Covid-19 social distancing: Is the pandemic exacerbating the labour market divide?*. Cedefop working paper; No 1. ed. Luxembourg:: Publications Office of the European Union.
12. Scherpenzeel, A. и др., (2020). Collecting survey data among the 50+ population during the COVID-19 outbreak: The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE). *Survey Research Methods*, 14(2), pp. 217-221.
13. SHARE, (2021). *Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe - Release Guide 1.0.0 of Wave8*, неизв.: SHARE.
14. World Bank, (2016). *World Development Report 2016: Digital Dividends*. Washington: DC: World Bank.
15. Zalc, J. и др., (2020b). *Uncertainty/EU/Hope - Public Opinion in Times of COVID-19. Second round (Public opinion survey commissioned by the European Parliament)*, Brussels: European Union.
16. Zalc, J. и др., (2020). *Uncertainty/EU/Hope - Public Opinion in Times of COVID-19 (Public opinion survey commissioned by the European Parliament)*, Brussels: European Union.
17. Пейчева, М., (2020). Дистанционната работа и трансформацията в HR. *Известия*, 64(4), pp. 299-310. (Peucheva, M., (2020). Distantionnata rabota i transformatsiyata v HR. *Izvestiya*, 64(4), pp. 299-310.)
18. Световна Банка, (2019). *Доклад за световното развитие 2019: Променящата се природа на работата*. Вашингтон: Световна банка. (Svetovna Banka, (2019). *Doklad za svetovното развитие 2019: Promenyashtata se priroda na rabotata*. Washington: Svetovna banka.)